

A szegények pedagógiája, 2. fejezet

Jan Rehmann: A szegénység több nézőpontból – Bevezetés

A szegénységről való diskurzust azzal szeretném kezdeni, hogy bevezetem az olvasókat a probléma különböző megközelítéseibe. Az egyszerűség kedvéért úgy döntöttem, hogy az alábbi táblázatban szemléltetett négy nagy paradigmába rendezem a sokféle nézőpontot. Mivel a vallás jelentős szerepet játszik abban, ahogyan a szegénységet érzékeljük és értelmezzük, a különféle politikai trendek mellett az eltérő keresztény irányzatok is helyet kaptak a paradigmák meghatározásában.

Mielőtt belekezdünk a négy megközelítés részletes tárgyalásába, tisztázzuk, hogy mit is várhatunk ettől az elemzési kerettől. Először is, nem állítom, hogy valamilyen „objektív” valóságot mutatnak, sokkal inkább világnézeteket, és így alapjuknak e világnézetek önmeghatározása tekinthető. A paradigmák segítségével igyekszem megragadni e nézetek belső logikáját. Másodsor, itt olyasmit mutatunk be, amit a társadalmi elemzők „ideáltípusokként” határoznak meg. A kifejezés Max Webertől (1864–1920), a szociológia egyik atyjától ered, és olyan tipológiai fogalomra utal, amely nem mutatja be egy jelenség *minden* jellegzetességét, hanem azokat emeli ki, amelyek segítenek meghatározni a fogalom lényegét. Harmadszor, a gondolatok és világnézetek dinamikusan változnak, egy ilyen táblázat viszont csak egy kiragadott pillanatot tud megmutatni ebből a folyamatból. A valóságban a négy sor nem válik el egymástól élesen, hanem időnként részben fedik, máskor keresztezik egymást.

	POLITIKAI GONDOLATOK	VALLÁSOS MEGKÖZELÍTÉS	ÉRTÉKEKELÉS, KRITIKA
Konzervativizmus	A szegénység elkerülhetetlen. Fontos a gazdagok együttérzése,	Konzervatív kereszténység Eredendő bűn. „A szegények mindig veletek lesznek.”	A vallás mint az alárendeltséget igazoló ideológia. Az igazság mint a „törvénynek” való

	segítő szándéke.		engedelmesség. (Arisztotelész)
Modernizmus	A szegénység mint lemaradás.	„ Liberális kereszténység ” Hit a társadalmi és erkölcsi fejlődésben	„Fejlődés” mint lineáris fogalom. „Technológiai determinizmus.” Társadalmi hatalmi rendszerek figyelmen kívül hagyása. A „függőségi elméletek” kritizálják.
Neoliberalizmus/ Neokonzervativizmus	A szegények (és a jóléti intézkedések) hibáztatása. „A szegénység kultúrája.”	„ Vallásos jobboldal ” „Erkölcsi többség.” „A jóléti evangéliuma.”	A (fekete) „underclass” (alsóbbrendűnek tekintettek) trasszizált ábrázolása. A szegénység erkölcsi kérdésététele teszi áldozattá az áldozatokat. Nem képes megmagyarázni a szegénység okait.
Felszabadító paradigma	A szegénységet az igazságtalanság	Vallásos szocializmus és a hatalmi	A szegénység a

	rendszer hozzá- létre. A szegénység nem választható el a vagyon felhalmozásától.	felszabadítás teológiája A szegények választása. Az igazság mint gazdasági újraelosztás. „Strukturális bűn.” Teológia: nem „ortodoxia, hanem „ortopraxia”	viszonyrendszerhez kapcsolódik. Komolyan veszi a szegényeket mint cselekvő személyeket.
--	--	---	--

A konzervatív paradigma

Kezdjük a táblázat felső sorával! A hagyományos konzervatív paradigmában a szegénység egyszerűen van, sajnálatos, de elkerülhetetlen módon. Mindig voltak szegények és gazdagok, ez a természet rendje. Nem vagyunk képesek, és nem is feladatunk ezen az állapoton alapjaiban változtatni. A gazdagok és szegények kapcsolata nem társadalmi hatalmi viszonyok kérdése, nem strukturális probléma, nem a kizsákmányolás és társadalmi igazságtalanság következménye, hanem személyes ügy. A szegénységre nem a gazdasági újraelosztás, hanem az egyéni megközelítés az etikus válasz: a gazdag mutasson együttérzést és türelmet a szűkölködők felé, legyen jótékony. Ebben a berögzült rendben a peremen élők – az özvegyek, az árvák – jólétéről bizonyos mértékig muszáj a gazdagoknak gondoskodni, a szegényeknek azonban alázatosan el kell fogadniuk helyzetüket.

A hagyományos konzervativizmus egyik tartópillérét a keresztény teológia különböző felekezetekben megjelenő konzervatív irányzatai jelentik. Ezek egyik fő referenciapontja az „eredendő bűn” doktrínájának sajátos értelmezése: az emberek bukott teremtmények. Nem léphetnek ki bűnös állapotukból, képtelenek egyenlőségalapú, hierarchia- és privilégium mentes

társadalmat építeni. Minden erre vonatkozó kísérlet szembe megy az emberi természettel, az egyetlen vigasztalás a könnyek és gyász e siralomvölgyében a mennybéli örök élet reménysége.

Egy másik referenciapont az a híres újszövetségi szakasz, amelyben Jézus ellentmond tanítványainak, akik nehezményezik, milyen drága olajjal kente meg Mária a Mester lábát: „mert a szegények mindig veletek lesznek, de én nem leszek mindig veletek”¹ (Jn 12,1-11). Nem megyek bele a részletekbe, de hosszú egzegetikai és teológiai vita szól arról, vajon a szakasz szó szerint azt jelenti-e, hogy mindig lesznek a földön szegények és szegénység. Itt csak egy lehetséges alternatív értelmezést említek meg: „veletek, tanítványaim, mindig ott lesznek a szegények, mert az én tanítványaim vagytok. Eddigi utunk során mindig a szegényekkel voltunk, és ti azután is így tesztek majd, hogy én eltávoztam közületek, hiszen épp ez a missziónk lényege. De most arról gondoskodjatok, aki hamarosan elmegy.” Ezen kívül a bibliatudomány arra is rámutat, hogy az idézet a héber Bibliában szereplő, a sabbátról és az elengedés esztendejéről szóló szabályokhoz is kapcsolódik, amelyek előírják a rabszolgák és adósságok hétévente való elengedését, és a földek kötelező újraelosztását a szegénység megszüntetése érdekében: „Ne legyen köztetek szegény [...] De csak akkor, ha engedelmesen hallgatsz Istenednek, az Úrnak a szavára” (5Móz 15,4–5). Jézus ezekre a szabályokra hivatkozva figyelmezteti tanítványait, hogy folytassák mozgalmukat a társadalmi igazságosságért.

A kereszténység történetének nagy részében a szegénység konzervatív megítélése számított a meghatározó irányzatnak. Mondhatjuk, hogy a 4. században vált dominánssá, amikor a római császár, Konstantin keresztény hitre tért, és államvallássá, az állam vallási ideológiájává tette a kereszténységet. De a konzervatív irányzat minden jelentős felekezetben jelen van: a középkori katolikus doktrínákban a „természet törvényében” jelenik meg, amely legitimizálja a feudális rendet; ott van Luther felhívásában, miszerint alázatosan el kell fogadnunk Istentől kapott társadalmi rangunkat, és megjelenik a kálvinista tanokban is (bár Kálvinnál

magánál nem), amelyek szerint a földön megtapasztalt szenvedés és szegénység Isten próbatételének jele. A konzervatív paradigma uralma legalább az 1960-as évekig, a II. vatikáni zsinatig tartott, amikor is a katolikus egyház doktrínái a modernizációs paradigma felé kezdtek elmozdulni, sőt a liberális paradigmának is teret adtak. Akkortájt más keresztény felekezetekben is hasonló változásokra került sor.

A vallásos konzervativizmuson belül a teológiai érvek felekezetek szerint eltérnek, de alapvető üzenetük nagyjából hasonló: az embernek alázasan el kell fogadnia a fennálló hierarchiát, amelyet Isten rendelt, és amelyet fenn kell tartani. Ebben a keretben az „igazság” az Isten által kijelölt hatalmasságok törvényeinek követését jelenti. A vallástörténetet végigkísérték azok a különféle felekezetekben megjelent mozgalmak, amelyek megkérdőjelezték a konzervatív doktrína egyeduralmát. Amellett is érvelhetünk, hogy az „igazság” fogalmának ez a felülről lefelé való meghatározása egyáltalán nem is kötődik a zsidó-keresztény hagyományhoz, mert gyökereinek nem találjuk nyomát sem a héber Bibliában, sem az Újszövetségben. Sokkal inkább Arisztotelész filozófiájában kell keresnünk azokat, amely az igazságot (általában) a törvénytisztelettel azonosítja. A Nikomakhoszi etika V. könyve az „igazságról” szól: ebben magyarázza el Arisztotelész, hogy „amit a törvényhozó megszab, az törvényes, s arról azt mondjuk, igazságos”² (V. könyv, 1129b). Ezen értelmezés szerint Rosa Parks akciója, melynek során nem adta át helyét a buszon, nemcsak „törvénytelen”, hanem „igazságtalan”, egyszersmind tehát „keresztényietlen” is lenne. Ám a konzervatív megközelítés nagyrészt a keresztény doktrínák és a hellenisztikus filozófia kombinációján keresztül vált a keresztény hagyomány egyik fő paradigmájává. Amíg a vallás az engedelmisséget és az alárendeltséget igazoló ideológiaként funkcionál, szembemegy az igazság bibliai fogalmával. Ez utóbbi alapjait az egyiptomi rabszolgaságból való szabadulás történetében, a társadalmi újraelosztást rendelő sabbátév törvényeiben, és a próféták vagyonfelhalmozást érintő éles kritikájában kell keresnünk.

A modernizációs paradigma

Vizsgáljuk meg a második sort! A konzervatívhoz hasonlóan a modernizációs paradigma sem kérdőjelezi meg a vagyon egyenlőtlen eloszlását mint olyant, de optimistábban vélekedik a társadalmi változásról. Hisz benne, hogy az emberiség „fejlődése”, különösen a technológiai fejlődés, a civilizáció, az erkölcs és a társadalmi igazságosság növekedéséhez vezet majd. Mivel ez a megközelítés történetileg a felvilágosodás filozófiájához kötődik, és hatással volt rá a modern tudomány is, jellemzően nagyobb bizalmat mutat az emberi teljesítőképesség és az oktatásban rejlő potenciál iránt.

Ezt az optimizmust képviselik a kereszténység „liberálisabb” ágazatai is, amelyek az Isten országát az emberiség társadalmi és erkölcsi fejlődéséhez kapcsolódó etikai fogalomként értelmezik. E paradigma szerint az egyháznak hozzá kell járulnia a fejlődéshez, a szegénység pedig leginkább „lemaradásként” értelmezhető. Azt jelenti, hogy az ország vagy a társadalom egy része még nem modernizálódott, nem integrálódott teljesen a világpiacra. A szegénységre adott fő válasz a gazdasági növekedés elősegítése, amelyet jellemzően a korlátlan szabadpiac létrehozásával vélnek megvalósíthatónak.

Különböző társadalmi elméletek gyakran kritizálták a modernizációs paradigmát amiatt, hogy a fejlődést felszínes módon, lineáris, evolucionista fogalomként határozza meg. A modernizációs paradigmát tulajdonképpen egy egyszerű dichotómia határozza meg: egyik oldalon a fejlődés és a modernitás, másik oldalon a „hagyományok”. Mindkét pólus a „fejlődés” fogalmához kapcsolódik, amely az elmélet szerint a hagyományos társadalmaknak, régióknak, szektoroknak a modernitás, az iparosodás és a kialakult kapitalista piacok felé való mozgását jelenti. Ez az értelmezési keret nem vizsgálja, hogy *milyen céllal* és *milyen társadalmi kapcsolatokban* kerülnek felhasználásra a különböző technológiák. A modernizációs elméletek általában nem foglalkoznak e technológiák potenciálisan pusztító természetével, legyen szó ökológiai vagy gazdasági károkról: a technológiai

fejlődés profitorientált felhasználása a munkaidő általános csökkentése helyett a népesség jelentős részének a munkából való kizáródásához járul hozzá.

Nemzetközi szinten a modernizációs elméletek fő kritikáját a függőségi elméletek jelentik, amelyek szerint az Egyesült Államok vezette modernizációs programok sokkal inkább a gazdag, semmint a szegény országok érdekeit szolgálták, a szegény országokban pedig csak az eliteket. Az esetek nagy részében a külföldi, transznacionális vállalatok fölötték le a fejlődő országokban képződő profit oroszlánrészét. Hasonló fejlemények figyelhetők meg magában az USA-ban is. Az Appalachiában (az Appalache-hegység által dominált, a keleti parthoz közel eső sávban) tomboló szegénységet általában az ipari forradalom által „elfelejtett” régió „fejletlenségével” magyarázzák. De közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a régió egyfajta „belső gyarmattá” vált, amely a szükséges nyersanyagok kitermelésével hozzájárult az ipari forradalom megvalósulásához. Míg a modernizációs paradigma azzal magyarázza a szegénységet, hogy bizonyos országok vagy régiók *még nem* integrálódtak a kapitalista világpiacra, a függőségi elméletek képviselői szerint a szegénység oka éppen az, *ahogy* és amilyen pozícióban ezek a területek a világpiac részévé váltak.

Neoliberalizmus és neokonzervativizmus

Tekintsük át a harmadik sort, amely két különböző, de mégis egymást metsző trendet mutat be. A „neoliberalizmus” kifejezés nem keverendő össze a „liberális” általános amerikai használatával, amely jellemzően mérsékelt progresszív, a társadalmi igazságosság és tolerancia mellett elkötelezett embereket jelöl. A kifejezés sokkal inkább arra a radikális piaci ideológiára utal, amely az 1970-es évek végén vált uralkodóvá; az Egyesült Királyságban Margaret Thatcher 1979-es, az USA-ban pedig Ronald Reagan 1980-as megválasztása indította útjára. Azt a gazdaságpolitikát jelöli, amelynek célja a jóléti állam lebontása, a közszolgáltatások privatizációja – a vasúttól a vízügyig –, és a szakszervezetek gyengítése (ld.

a 4. és a Detroitról szóló 6. fejezetet). A neoliberalizmus hegemoniája szorosan kapcsolódik a transznacionális, fejlett technológiára épülő, digitalizált kapitalizmushoz. Az „egyéni szabadság” hirdetésével a neoliberalizmus minden emberi tevékenységet és vágyat a piac uralma alá igyekszik terelni.

Ez a neoliberális piaci radikalizmus, különösen az amerikai politika kontextUSAban, nagymértékben a neokonzervativizmus ideológiájában öltött testet. A republikánus adminisztráció Ronald Reagantól kezdve, egészen George W. Bushig, a közelmúltig összekapcsolta a neoliberális gazdaságpolitikát az olyan konzervatív fogalmakkal, mint a nemzeti büszkeség, a katonai erények (beleértve Amerika jogát a saját érdekeit védő háborúskodásra), a családi értékek, a meleg és lesbikus jogai elleni kereszties hadjárat és a többi. A neoliberalizmus és a neokonzervativizmus egyáltalán nem ugyanaz. Más szellemi gyökerekből erednek, és néha konfliktusba is kerülnek egymással. Ráadásul a neoliberális gazdaságpolitikát a Demokrata Párt is zászlajára tűzte. Meghatározó szerepe az Obama-adminisztráció idején sem kérdőjeleződött meg, amikor a munkahelyteremtés szinte teljes mértékben a magánszektorra korlátozódott. Ezzel együtt az USA-ban különösen is igaz, hogy a neoliberalizmus és a neokonzervativizmus hosszú évek óta stabil szövetséget tudott kialakítani egymással.

A vallásos jobboldal különböző ágazatai elsősorban e szövetség neokonzervatív irányvonalát helyeselték és támogatták. Sikeresen szerveztek populista, alulról épülő kezdeményezéseket az abortuszt és a családokat érintő kérdésekben. A szegénységgel kapcsolatban a neoliberális és neokonzervatív megközelítések általában magukat a szegényeket hibáztatják, valamint azokat a jóléti intézkedéseket, amelyek „úgy tettek”, mintha képesek lennének megakadályozni a szegénységet. E paradigmák szerint a szegénység egyéni okokra, különösen az emberek döntéseire vezethető vissza. A jóléti szolgáltatások csak még inkább rossz döntések felé terelik az embereket: elősegítik, hogy nemet mondjanak rosszul fizető

állásokra, ne tanuljanak tovább, ne házasodjanak meg. Ezáltal a jóléti állam létrehoz egy olyan kultúrát, amely továbbörökíti a munkanélküliséget, és a városi „underclass” – az alsóbbrendűek, társadalmon kívüliek csoportjának – fennmaradását segíti elő. A jobboldali megközelítés egyik jellegzetessége, hogy a szegénységből faji kérdést csinál, és ezzel együtt kriminalizálja is azt. Alapvető feltételezése szerint, ha keményen dolgoznának, a szegények megváltoztathatnák helyzetüket, a gond ott van, hogy nem próbálkoznak eléggé. A szegénység egyéni erkölcs kérdése, és a szegénységre adott válasz is egyéni szinten keresendő: az egyének erkölcsi felelősséget kell vállalnia saját és családja szükségleteinek kielégítéséért.

Fontos látni, hogy nemcsak a médiában, hanem a szegénység általános megítélésében is elterjedt vélekedés, hogy a szegénység a lustaság, erkölcstelenség, szerhasználat, a férfi családfők hiánya és a többi hasonló jelenség következménye. Sokan mondják, hogy ismernek valakit, aki rossz egyéni döntések következtében vált szegénnyé. De az ilyen egyéni példák sosem képesek megmagyarázni a szegénységet mint *tömeges* jelenséget. A drogkereskedelem és a családon belüli erőszak összefügghet a szegénységgel, de nem adhat magyarázatot az olyan tömeges elszegényedésre, mint amelyet például az ipar leromlása után a Rozsdaövezetben tapasztaltunk. Ráadásul a statisztikák szerint az USA-ban a legtöbb szegény ember *nem* munkanélküli. Többségük valójában keményen dolgozik, ám a kizsákmányolás és a fenntartható állások hiánya megakadályozza, hogy kitörjenek a szegénységből. Azok a magyarázatok, amelyek egy bizonyos kultúrát, pszichológiai okokat vagy valamilyenfajta viselkedést sejtenek a szegénység hátterében, nem mondanak semmit a probléma strukturális gyökereiről. Amikor pedig a szegénységből erkölcsi kérdés lesz, óriási morális nyomás helyeződik a szegényekre, akik emiatt kudarcként értelmezik életüket és elveszítik maradék önbecsülésüket is.

A felszabadító paradigma

Végül nézzük meg a legalsó sort! A felszabadító paradigma szerint a szegénység nem a természet rendje szerint való, nem a múltból itt ragadt

defektus, és nem is egyéni kudarcok következménye, hanem egy igazságtalanságon alapuló rendszer terméke. A szegénység jelensége nem értelmezhető a vagyon felhalmozásának figyelembevétele nélkül. Mivel a szegénység nem a világpiacról való kimaradás következménye, hanem a kapitalista világrenden *belül* elfoglalt helyre vezethető vissza, nem győzhető le e rend megváltoztatása és átalakítása nélkül.

Az amerikai kereszténység kontextusában ezt a megközelítést elsősorban azok a vallásos szocialisták dolgozták ki, akik az Eugene V. Debs nevével fémjelzett régi Amerikai Szocialista Párthoz kötődtek. Nemzetközi szinten a vallási irányzatok közül a felszabadítás teológiája e paradigma fő megjelenési formája, amely az 1960-as, 70-es években Latin-Amerikában indult útjára. Eleinte ahhoz a katolikus egyház modernizációját célul tűző mozgalomhoz kapcsolódott, amely az 1960-as évek első felében a II. vatikáni zsinatban csúcsondott ki. Később azonban a felszabadítás teológiájának irányzata szembefordult a dél-amerikai gazdasági modernizációs programokkal is, amelyek nem teljesítették a szegénység felszámolására tett ígéreteiket. E teológia fő fogalma a „szegények választása”. Ez arra az Ó- és Újszövetségen átívelő mintázatra utal, amely szerint elsősorban a kifosztottak, megalázottak, elnyomottak, marginalizáltak jelentik Isten választott népét. Az isteni igazság biblikus fogalmát a szegények választása definiálja: nem a világi vezetőknek való behódolás erénye, hanem a rabszolgaságból, kizsákmányolásból, elnyomásból való felszabadulásra való elhívás és a gazdasági újraelosztás. „Isten országának” ígérete nem azt jelenti, hogy a halál utáni életben reménykedünk, arra vágyunk, hanem elköteleződést a felszabadító gyakorlat mellett – itt és most. Ebben a kontextusban a *bűn* fogalmának jelentése a „strukturális bűn” értelméhez áll közelebb. Eszerint a bűn elsősorban nem az egyén belső lényegéből, az eredendő bűnből fakadó erkölcsi hiba, hanem az igazságtalan társadalmi berendezkedés következménye, amely egyéni meggazdagodásra való kapzsi törekvést, széleskörű nyomort és erkölcsi romlást von maga után. Végül, a

felszabadítás teológiája sokkal inkább felszabadító „praxisként”, semmint új dogmaként határozza meg magát: olyasmi, amit csinálni kell, mégpedig maguknak a szegény embereknek, akik megszervezik egyházi alapközösségeiket (*comunidades eclesiales de base*), és saját gazdasági és politikai körülményeik kontextusában értelmezve olvassák az Írást. Nem új ortodoxiát, „helyes tanítást” igyekeznek létrehozni, hanem új „ortopraxiát”, tehát „helyes gyakorlatot”.

A Vatikán, különösen bíboros korában Joseph Ratzinger, keményen kritizálta a felszabadítás teológiáját mint marxista ideológiát, amely pszeudovallásos nyelvezet mögé rejtje valódi arcát. A felszabadítás teológusai azzal védekeztek, hogy számukra a marxizmus nagyrészt nem materialista filozófia (beleértve ebbe az ateista világnézetet), hanem elemzési eszköz a gazdaság és politika megértéséhez – olyan eszköz, amely formálja, erősíti keresztény hitüket és gyakorlatukat. Ám ez az érvelés nem védhette meg őket attól, hogy elhallgattassa őket az egyház. Emellett a konzervatív evanglikál protestantizmus térnyerésével párhuzamosan csökkenni kezdett a népesség széles köreiben gyakorolt befolyásuk is. Ugyanakkor nem javaslom, hogy engedjünk a divatos értelmezésnek, és a felszabadítás teológiáját „idejétmúlnak” vagy éppen „halottnak” lássuk. Más formákban túlél és gazdagodik, az utóbbi időkben az imperializmus- és genderkritikus, posztkoloniális tanulmányok új hullámának is köszönhetően. Mi több, véleményem szerint a ma több latin-amerikai országban tapasztalható baloldali fordulat részben a felszabadítás teológiájának föld alatt folyamatosan ható befolyására vezethető vissza.

Fontos felismerni, hogy minden itt leírt paradigmát, akár tudunk velük azonosulni, akár nem, a közvélemény és maguk a szegények is széles körben elfogadják. (1) „Azért vagyunk szegények, mert Isten azzá tett minket: vannak nagyok, vannak kicsik, vannak okosak, vannak buták, vannak szegények, vannak gazdagok. Ez ennyi, pont.” (2) „Azért vagyunk szegények, mert nem férünk hozzá a modern technológiához, nincsen egészségügyi ellátásunk, nem kaptunk jó oktatást sem – de amikor

megérkeznek a befektetők, a profit majd lecsorog, és mi meggazdagszunk.” (3) „Mi, de főleg *ők*, az értelmetlen szegények, azért szegények, mert törvénytelen gyerekeket szülnek és kiesnek az iskolából.” (4) És végül, „mi azért vagyunk szegények, mert a gazdagok gazdagok, túl gazdagok: azáltal növelik a profitjukat, hogy a szegénységi küszöb alá csökkentik a béreinket; ők döntenek el, hogyan termelődjön meg a vagyon, hogyan kezdjük el új technológiákat használni, és azonnal kirúgnak minket, ha már nem vagyunk profitábilisak, még akkor is, ha egyéni szinten történetesen nem gonoszak vagy kapzsisok”. Amikor társadalmi igazságosságért küzdő mozgalmat igyekszünk indítani vagy szervezni, fontos szem előtt tartanunk, hogy ezek az ellentmondásos narratívák egymás mellett is megférnek akár még egy egyéni szinten belül is. Az emberek „józan esze”, világról alkotott értelmezése nem homogén, hanem tele van ellentmondásokkal és következetlenségekkel, és ez nemcsak „másokra” igaz, hanem mindannyiunkra. Nem elégséges, és nem is célravezető az általunk adott esetben ellentmondásos paradigmák teljes elutasítása, fantazmagóriaként, hibaként, illúzióként való beállítása. Ehelyett meg kell tanulnunk, hogyan vegyük észre ezeket az ellentmondásokat, és hogyan dolgozzunk velük. Ez az egyik oka, hogy időt szánunk majd Gramsci józan észről és hegemóniáról alkotott elméletére is (ld. 8. fejezet).

Nem teszek úgy, mintha értékmentes módon mutatnám be a paradigmákat, mintha közömbös lenne számomra a vita menete. Véleményem szerint a felszabadító paradigma rendelkezik a legerősebb elemzési és magyarázási potenciállal. Nem abban az értelemben, hogy ebben hasznos megoldásokat találunk a szegénység problémájára – egyáltalán nem. A szegénység megszüntetéséért folytatott küzdelem hosszútávú program, nem ígérhetünk illuzórikus, gyors megoldást. Két fő oka van, hogy a felszabadító megközelítést támogatom. 1.) Ha társadalmi elemzést végzünk, a szegénység értelmezéséhez elengedhetetlen, hogy foglalkozzunk a vagyon eloszlásával. Tekintetbe kell vennünk azokat a gazdasági, politikai és kulturális hatalmi viszonyokat, amelyek az egyik

oldalon a gazdagság, a másikon a szegénység felhalmozódásához vezetnek. 2.) Csak a felszabadító paradigma tesz lehetővé olyan társadalmi mozgalmi megközelítést, amely komolyan veszi a szegények egyéni cselekvőkészségét. A szegénység nem győzhető le anélkül, hogy elindítanánk egy olyan társadalmi mozgalmat, amelyet maguk a szegények vezetnek, akik képesek széles körű összefogást létrehozni, és nyomást gyakorolni a kormányokra.

Kiegészítés a 2. fejezethez

Colleen Wessel-McCoy: Jeffery Sachs *A szegénység vége* című művének kritikája

Jeffery Sachs közgazdász részese volt annak a „sokkterápián” alapuló szakpolitikai irányvonalnak, amely a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank 1980-as, 90-es években történt neoliberális fordulatát elindította. Ez a fordulat hozzájárult a kommunista Lengyelország piacgazdasággá alakulásához, és kemény megszorító intézkedések segítségével a bolíviai hiperinflációt is megfékezte. Az intézkedések mindkét esetben a munkanélküliség és a szegénység drasztikus növekedéséhez járultak hozzá. Később Sachs egyfajta megtérésen esett át, és vallásos nyelven kezdett beszélni „a terepen tapasztaltak tanulságairól”. 2005-ös bestsellerében, amely *A szegénység vége* címet viseli, Sachs alternatív megközelítést javasol az extrém „gazdasági szabadság” melletti érvek és a strukturális felzárkóztatási gyakorlatok ellenében, mondván, a liberalizált és privatizált szabadpiacok önmagukban nem fogják megszüntetni a szegénységet. A szegénység három fokozatát különbözteti meg: extrém, mérsékelt és relatív szegénységet. Egymilliárd ember – a könyv megjelenésének idején az emberiség nagyjából egyhatoda – „annyira szenved a betegségektől, éhségtől és nyomortól, hogy lábra sem tud állni, hogy a fejlesztési létra első fokára léphessen”. Ezek az emberek extrém szegénységben élnek – a Világbank számításai szerint kevesebb mint napi 1 dollárból –, főleg Kelet-Ázsiában, Dél-Ázsiában és Fekete-Afrikában. A „gazdag” országokban, ahol szintén a népesség egyhatoda, egymilliárd ember él, extrém szegénység már nem létezik (Sachs 2005: 3). Itt is találunk példákat relatív

szegénységre, amely a szerző meghatározása szerint azokra a háztartásokra jellemző, amelyek „a nemzeti átlagjövedelem alatti bevétellel rendelkeznek”. Ugyanakkor a fejlett országokban mindenki azt a „21. századi jólétet élvezzi”, amely a gazdasági fejlettség velejárója (Sachs 2005: 20).

Azokban a szegény, főleg fekete-afrikai és ázsiai országokban, ahol létezik extrém szegénység, a kapitalista piacok képtelenek hatékonyan reagálni arra, hogy a betegségek, az időjárásviszontagságok és a földrajzi elszigetelődés megakadályozza a lakosság gazdasági részvételét a világszerte folyó folyamatokban. Ha a globális kapitalizmus kellő ideig tudja a piaci rendszert úgy szabályozni, hogy ezeket az akadályokat elgördítse, akkor képes lehet ezeket az embereket is fogyasztóként vagy dolgozóként integrálni. Mivel ezek a feltételek egyelőre nem teljesültek, a Sachs által extrém szegényeknek nevezettek kimaradtak a kapitalizmus gazdasági fejlődéséből. Az így kialakult szakadék gazdagok és szegények között Sachs szerint új jelenség, amely a bizonyos földrajzi helyeken gyorsabban, máshol lassabban megvalósuló gazdasági fejlődés eredménye (Sachs 2005: 29). Máshogy fogalmazva: nem a kapitalizmus teszi szegénnyé az embereket, hanem a kapitalizmusból való kimaradás teszi őket azzá. Sachs számára a szegénység megszüntetése a gyakorlatban azt jelenti, hogy minden embert integrálni kell a modern kapitalista gazdaságba. Amikor a szegényeket felsegítjük a „fejlődés létrájára, legalább annyira, hogy megvessék lábukat az első fokon”, akkor képesek lesznek kikerülni a szegénység lehúzó spiráljából. A szerző szerint úgy vethetünk véget a szegénységnek, ha támogatjuk a szegények munkába állását – akkor is, ha az embertelen, méltatlan körülmények között történik, hiszen ezek a munkahelyek jelentik a „létra legalsó fokát”, és „a személyes szabadság lehetőségét” (Sachs 2005: 11). Innen indulva az emberek képesek lesznek felkapaszkodni a fejlett világ gazdagainak szintjére.

Bár elvben elhatárolódik a szabadpiaci fundamentalizmustól, A szegénység vége a neoliberais gazdaságelmélet és -gyakorlat számtalan

gondolatában osztozik. Ezek egyik legfontosabbika az a meggyőződés, hogy nem a kapitalista piacok okozzák a szegénységet. Ahol a piacok nem működnek, ott olyan körülményeket kell teremteni, amelyek lehetővé teszik ezt a működést. A körülmények alkalmatlansága a piaci rendszerek sikerének akadálya. Hasonlóan közös gondolat a neoliberalizmussal, hogy a munkaerőpiaci verseny diktálta bérek megfelelőek, még akkor is, ha igazságtalannak tűnnek, és sértik a gazdasághoz kapcsolódó emberi jogokat. Ez a feltételezés szolgáltat elméleti alapot Sachs „sweatshopokat”, magyarul verejtékgyárakat, azaz zsúfolt, veszélyes munkahelyeket támogató érveléséhez. *A szegénység végében* szereplő neoliberális tételek közé tartozik, hogy az államok felelősek a befektetők számára kedvező gazdasági környezet megteremtéséért. Sachs támogatja a nemzetközi civil és segélyszervezetek működésének gyakorlatát is, amelyet célravezető eszköznek tart mind a nyugati értékek világszintű terjesztéséhez, mind a jelenlegi világrend vesztesei felől érkező támadások, lázadások kivédéséhez. Ez a gyakorlat, bár nem kimondottan része a neoliberális gazdaságelméletnek, az irányzat gyakorlati működésében jelentős szerepet játszik. Mindezen gondolatok háttérben az a feltételezés bújik meg, hogy a kapitalista piaci rendszer a lehető legjobb módja a társadalom szervezésének, mind helyi, mind globális szinten.

Sachs súlya és gondolatai ott álltak az ENSZ által kijelölt Milleniumi Fejlesztési Célok háttérben is, e célok egyike az volt, hogy 2015-re a kevesebb mint napi 1 dollárból élő szegények számát világszerte felére csökkentsék. Sachs álláspontja az, hogy ha a „gazdag” országok képesek biztosítani az alapvető infrastruktúra és emberi tőke feltételeit, beleértve az alapvető egészségügyi ellátást, a kapitalista piaci erők majd elvégzik a többi munkát. Ez a donoroknak évente csupán bruttó hazai össztermékük 0,7 %-ába (100 dolláronként 15 centbe) kerülne, 2025-tel bezárólag. *A szegénység vége* szerint a szegénység vége a napi legalább 2 dolláros jövedelem elérését jelenti, amely hozzásegítené az érintetteket a szegénységből való kiemelkedéshez. Ugyanakkor ez a terv semmit nem mond a „relatív”

szegénység végéről vagy egyáltalán csökkentéséről az olyan országokban, ahol a bruttó hazai össztermék (mint matematikai átlag) mérőszámai szerint senki nem szegény. A szegénység vége tehát az *extrém* szegénység felszámolását jelenti, nem minden szegénységét. A cél „nem a bevételek kiegyenlítése vagy a szegények és gazdagok közötti szakadék megszüntetése” (Sachs 2005: 289).

Sachs szerint az, hogy a vagyon a kevesek, az elit kezében koncentrálódik, korántsem az extrém szegénység következménye vagy oka, hanem éppen hogy megoldás lehet a problémára: a gondokat „azok az adófizetők fogják megoldani, akiknek bevételei a skála csúcsán helyezkednek el” – vagy az adók mérsékelt növelése vagy széleskörű jótékonykodás révén (Sachs 2005: 289). A szerző amellet érvel, hogy ha az Egyesült Államok „leggazdagabb négyszáz adófizetője befizetné a 2000-es évben termelt jövedelmének 10 %-át, összesen 6,9 milliárd dollárt, az elég lenne az afrikai malária féken tartására, és ezáltal évi többmillió élet megmentésére” (2005: 307). Ám a valódi kérdéseket Sachs sehol nem teszi fel: miért asszisztálunk egy olyan rendszerhez, amelyben négyszáz ember évi 6,9 milliárd dollár jövedelemmel rendelkezik, míg másoknak nincs pénze arra sem, hogy szűnyoghálót vegyenek? Miért asszisztálunk ahhoz, hogy a Wall Street húsz legsikeresebb hedge fund befektetési ügynöke évi 658 millió dollárt keressen, amíg a középfizetésből élők tartós munkanélküliségbe kerülnek, elvesztik nyugdíjalapjukat és egészségügyi biztosításukat (Ozianian–Schwartz 2007)? Sachs figyelmen kívül hagyja, hogy a nemzetközi, fejlett technológián alapuló kapitalizmus kiszipolyozza és degradálja az emberi munkaerőt, így képtelen realiztikus és fenntartható stratégiát alkotni nemcsak a relatív, az „abszolút” szegénység felszámolására is.

Sachs nemrégiben élesebb kritikát fogalmazott meg Friedrich von Hayek-vel szemben – aki a neoliberális elmélet és szakpolitika szellemi atyja –, és egyre több figyelmet fordít a szociáldemokrata típusú skandináv állami beavatkozásokra. Szerinte az ott kivetett magasabb adók és erős jóléti

programok „nem állnak ellentétben a sikeres piacgazdasággal” (Sachs 2006). Ugyanakkor a Sachsszal és a többi hasonló, extrém szegénységre fókuszáló szakpolitikai megközelítéssel szembeni kritika továbbra is fennáll: ha aggódnak is a szegénységben élőkért, a globális tőkével lojális gazdasági és politikai gondolkodás mindig a struktúrát stabilizáló megoldásokat keres majd a kapitalista piaci rendszerben felmerülő kihívásokra (pl. a szegénységre és az egyenlőtlenségre), legyenek ezek neoliberais vagy szociáldemokratába hajló keynesi megoldások. A rendszer működését érintő kritikáknak nemcsak a „rossz” gazdaságpolitikára vagy a „rossz” emberekre kell fókuszálnia, hanem elsősorban azt az alapvető struktúrát kell célba vennie, amely az ezekre való igényt, illetve őket magukat kitermeli. Ha nem így teszünk, elemzésünk csak annyit ér el, hogy leveleket tépkedünk az ágakról, ahelyett, hogy gyökerestül tépnénk ki a problémát.

Az olyan kifejezések, mint a relatív szegénység, nem egyszerűen priorizálják a szegénység magasabb kockázatú formáit, hanem az elemzést is alakítják. A szegénységről alkotott definíciónk meghatározza a stratégiákat, amelyeket a szegénység megszüntetéséhez választunk. Mesterséges kategóriák helyett, amelyek egyfajta egymással való szegénységi versenyre kényszerítik a szegényeket, a megoldás a szegény emberekben magukban rejlik. Nekik kell észrevenniük, hogy mennyi közös van bennük, éljenek akár „gazdag”, akár „szegény” országokban.

Hivatkozások

Ozanian, M.K. és Schwartz, P.J. (2007) Wall Street's highest earners. *Forbes Magazine*, 2007. május 21. Online forrás: <http://www.forbes.com>.

Sachs, J. (2005) *The end of poverty: Economic possibilities for our time*. London: Allen Lane.

Sachs, J. (2006) The social welfare state: Beyond ideology. *Scientific American*, 2006. november. Online forrás: www.scientificamerican.com.

Notes

[←1]

A bibliai szakaszok forrása: az 1975. évi új fordítású Biblia javított kiadása, magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. Budapest: Kálvin Kiadó, 1993.

[←2]

Szabó Miklós fordítása. Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987, 123.